

УДК159.9(575.1)

Maftuna SHARIPOVA,
BuxDU O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: behruz.lux.stal.93@mail.ru

BuxDU professori B.Jo'rayeva taqrizi asosida

METAPHORIZATION IN UZBEK FOLK PROVERBS BASED ON THE BASIS OF "SHEEP"

Abstract

This scientific article explains the literal and figurative meanings of folk proverbs based on the lexical-spiritual group "sheep", which is one of the domestic animals. In particular, the phenomenon of metaphor is studied in detail in the articles based on the "sheep" LMG. The proverbs are interpreted through excerpts from works of art.

Keywords: Proverb, lexical-spiritual group, figurative meaning, metaphor, simile, sheep.

МЕТАФОРИЗАЦИЯ В УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦАХ НА ОСНОВЕ «ОВЦА»

Аннотация

В данной научной статье разъясняются буквальные и переносные значения народных пословиц, образованных на основе лексико-духовной группы «овца», которая является одним из домашних животных. В частности, феномен метафоры подробно исследуется в статьях по мотивам «овечьей» ЛСГ. Пословицы интерпретируются посредством отрывков из произведений искусства.

Ключевые слова: пословица, лексико-духовная группа, переносное значение, метафора, сравнение, овца.

"QO'Y" LMGi ASOSIDA SHAKLLANGAN O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA METAFORIZATSIYALASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqolada "qo'y" lug'aviy-ma'noviy guruhi asosida shakllangan xalq maqollarining ko'chma ma'nolari izohlangan. Jumladan, "qo'y" LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarida metaforizatsiya hodisasi tadqiq etilgan. Maqollar badiiy asarlardan olingan parchalar orqali izohlangan.

Kalit so'zlar: maqol, lug'aviy ma'noviy guruh, ko'chma ma'no, metafora, o'xshatish, qo'y.

Kirish. Til – milliy o'zlik timsoli, ajdodlardan qolgan ulkan meros. Millatimizning butun hayotini qamrab olgan ulkan merosi, shubhasiz, xalq og'zaki ijodi namunalidir. Xalq og'zaki ijodining salmoqli qismi esa maqollardan tashkil topgan. O'zbek tilshunosligida maqollarning ilmiy tadqiqi Xoliq Abdurahmonov, Muyassar Sadriddinova, Anvar Omonturdiyev, Bibish Jo'rayeva, Zulxumor Xolmanova, Dildora Tosheva, Iqboljon Mirzaaliyev, Dilfuza Turdaliyeva, Shuhrat Qalandarov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Maqola uchun "Keng uyning kelinchagi", "O'zbek xalq maqollari", "Hikmatnoma", "Ma'nolar mahzani", "Zoonim komponentli paremlarning izohli lug'ati" kabi kitob va lug'atlar tarkibidan "qo'y" LMGi qatnashgan paremlar ajratib olindi. Dastlab maqolning shakllanishiga asos bo'lgan o'z ma'no, undan so'ng o'z ma'no asosida shakllangan ko'chma ma'nolar izohlandi. Paremlar ifodalaydigan o'z va ko'chma ma'nolar badiiy asarlardan olingan parchalar yordamida to'ldirildi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari, birliklarini ma'noviy jihatdan o'rganishda dialektikaning shakl va mazmun birligi, miqdor va sifat o'zgarishlari haqidagi ta'limoti metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Misollar tahlilida tavsifiy, miqdoriy, sistemaviy-struktur, komponent tahlil, shuningdek, matniy va qiyosiy metodlaridan ham foydalanib ish ko'rildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Maqolada "Qo'y" LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarida uchraydigan metaforizatsiya jarayoni tahlil qilindi. Metaforalar ma'noviy guruhlariga ajratilgan holda tadqiq etildi.

Ma'lumki, ko'chma ma'no faqat nutqda voqelanadi. Shuning uchun ular nutqiy ko'chma ma'nolar deb yuritiladi.

Semema tarkibidagi semalar asosida nutqda ko'chma ma'no hosil qilish, odatda, terminlardan boshqa deyarli barcha birliklar uchun xos. Lingvomadaniy tadqiqotlar doirasida maydonga kelgan ilmiy qarashlar metaforani ma'lum bir xalqning milliy, o'ziga xos, spetsifik dunyoqarashini ifoda etuvchi muhim vositalardan biri tarzida o'rganishning dolzarbligini ko'rsatdi.

Antik davr notiqarlari Mark Fabiy Kvintilian hamda Aristotel metaforani guruhlariga ajratgan holda tadqiq etgan [1]. Bundan tashqari, jahon tilshunosligida D.Lakoff, M.Jonson, Charlz Balli, A.N. Baranov, F. Nitshe, Y.A.Parandovskiyalar metafora hodisasini nazariy tadqiq etgan olimlar sifatida e'tirof etiladi.

Mustaqillik yillari o'zbek tilshunosligida metafora va metaforizatsiya mexanizmiga tegishli dolzarb masalalarni butun-qism munosabatida tekshirishning ko'p yillik tajribasi uni butundan qismga emas, qismdan butunga tamoyili asosida tekshirish, mazkur tadqiqotchilik jarayoniga formal, substansional yo'nalishdan farqli, antroposentrik jihatdan yondashish zarurligini ko'rsatmoqda[2].

Nutqda voqelanadigan barqaror birliklar tarkibida qo'llangan zoonimlarning aksariyatida metafora hodisasi kuzatiladi. Ular insonning ichki va tashqi olamdagi faoliyati bilan bog'liq holda yuzaga kelgan, shakllangan. Shu sababli ham bunday birliklar ifodalagan ma'nolar zamirida inson, uning xatti-harakati, fe'l-atvori, yashash tarzi, fikrlari yotadi.

Zoonim komponentli maqollarni metaforik jihatdan tahlil qilish orqali ularning qay tarzda xalq tiliga ko'chganligi, paydo bo'lish tarixi, konseptual sistemasi, xalqning hayot tarzi kabi masalalar hisobga olinadi. Bu jarayonda doimo inson omili yetakchilik qiladi. "Qo'y" LMGi asosida shakllangan maqollarning aksariyat qismida, asosan, insonning ruhiy holati tasvirlangan o'rinlarning ko'pligi e'tiborlidir.

“Qo'y” LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollaridagi metafora hodisasini quyidagi mavzuviy guruhlariga bo'lish mumkin:

Insonning ko'rinishi yoki holatini ifodalaydigan metaforik maqollar

Shaxsni tavsiflashda tadqiqotchilar, odatda, insonning tashqi ko'rinishi, yoshi, jismoniy va ruhiy holati, ijtimoiy mavqeyi, mehnat faoliyati, xulq-atvori, axloqiy munosabat va qadriyatlariga e'tibor qaratishadi. Kishilar bilan munosabatga kirishish jarayonida insonning ichki va tashqi, ijobiy hamda salbiy xususiyatlari bilan bir qatorda uning ko'rinishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kundalik turmushda to'planadigan bilim, kuzatish, mulohazalar ma'lum holatga nisbatan qarorga kelish zamiriga quriladi. “Qo'yni sarasi uzoqdan bilinar” maqolida, odatda, insonning tashqi holatiga, ko'rinishiga qarab baho berilishi nazarda tutilgan. Kishi uchun notanish insonning tashqi jihati ham u haqida ma'lum darajada tasavvur uyg'otishga asos bo'la oladi. Ushbu fikrni “Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lur, Og'a bo'lar yigitning peshonasi keng bo'lur” maqoli orqali ham davom ettirish mumkin. Og'a so'zi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da keltirilishicha, 5 turdagi ma'no-mazmunni ifodalaydi:

1. Ayn. aka. 2. Tug'ishgan akaday yaqin, qadrdon kishi. 3. Yurtning, elning kattasi, hokimi. 4. Turli lavozim va unvon nomlari tarkibiga kiradi: haram og'asi, eshik og'asi. 5. O'zidan kattalarga nisbatan murojaat shakli. Maqolning har ikkila qismida ham gradatsiya kuzatiladi, ammo ular darajalanish asosiga ko'ra farqlanadi. Chunonchi, qo'chqor – qo'zi so'zlari o'zaro yoshga nisbatan, og'a – yigit so'zlari mavqega nisbatan darajalanishni yuzaga keltirgan. Qo'chqor zoomorfi og'a leksemasiga ishora qilib, rahbar, boshliq, yetakchi semasida reallashganini kuzatish mumkin. Maqolning varianti: Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lar, odam bo'lar bolaning etak-yengi keng bo'lar. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asarida keltirilgan ...Anda Yapaloqqush aydi: Ilgari o'tgan yaxshilar masalidurkim: “Yaxshi nafas – yarim mol”, bolamning asbobi kulonkirliги minkori bilan changaligidin ma'lum va ravshan emasdurmu[1]? Anda Ko'rqush aydi: “Rost aytursan: “Qo'chqor bo'lur qo'zining peshonasi do'ng bo'lur, og'o bo'lur yigitning peshonasi keng bo'lur”[3] parchasi ham fikrimizni dalillaydi.

Insonning kuch-qudratini ifodalaydigan metaforik maqollar

Maqollarda ma'lum voqea, fakt, fikr ifodalayotgan makon va zamon, ota-bobolarimizning mulohazalari, boshidan kechirgan tajribalari kabilar bayon qilinishi mumkin. Bularning barchasi matndagi faktual axborotni tarkib toptiradi. Mazkur turdagi axborot qo'shaloq rolni bajaradi: u, bir tomondan, matnни “tiriltiradi”, ya'ni uni harakatga tushirib, mazmunni voqelantirsa, ikkinchi tomondan, ushbu mazmunni ifoda qilayotgan fikrni turli “niqoblar” vositasida yashiradi va bu bilan mazmun anglanishini qiyinlashtiradi[4]. Masalan, “Podani qo'chqor yetaklar” maqolida keltirilgan qo'chqor kuchli va qo'rqmas bo'lganligi sababli podani belgilangan manzilga yetaklab borish vazifasini bajaradi va qo'chqor, odatda, o'zbek xalqi orasida jasorat va matonat timsoli bo'lgan er-yigitlarga qiyoslanadi. Har bir ishni oilaning ustuni, erkagi boshlab bergandagina bajarilgan yumushda baraka, xonadonda fayz bo'ladi. Maqol, bir tomondan, qo'chqor metaforasi orqali “jonlangan”, ikkinchi tomondan o'zbek xalqi

ongidagina qo'chqor – kuch-qudrat ramzi sifatida xususiyatlashgan. Ushbu jihat o'zga millat vakillarining maqol mazmunini tushunishiga qiyinchilik tug'diradi. Ingliz xalq maqolida qo'chqor zoonimi yo'lbo'shchi, yetakchi, sardor ma'nolarida reallashishini kuzatish mumkin: Wherever the ram goes the sheep will follow (Qo'chqor qayerga borsa, qo'yular ham unga ergashadi.)

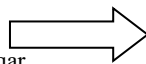
Bundan tashqari, ahillik hamda hamjihatlik ulug'langan “Uyurli qo'ydan bo'ri qo'rqar” (varianti: Uyur qo'ydan bo'ri ham qo'rqar) maqolida (uyur – orasida bir ayg'iri bo'lgan, erkin qochirish uchun tashkil etiladigan 10-30 biya to'dasi[5]; uyur-bir ayg'irli biyalar to'dasi[6] uyur ichidagi qo'yga bo'ri uyurdan qo'rqanligi bois yaqinlashmaydi, chunki qo'y bo'riga nisbatan ancha zaif, ot esa bo'riga nisbatan kuchli, ayniqsa, otlar uyuri yakka bo'riga xavf solishi tayin. Hayotda o'zini kuchli hisoblagan kishilar himoyasizlarga qo'rquv bilmay “hujum qilishi”, aksincha, o'zidan ustun insonlarni ko'rganda ular davrasidan o'zini tortishi, bahslashishga botina olmasligi ifodalangan: “Zo'rdan zo'r chiqsa, zo'r dumini qisar”.

Xalqning madaniyati va milliy turmush tarzi haqidagi ma'lumotlarning eng qimmatli manbasi metaforalar ekan, ular turli hayvon obrazlari orqali yanada yorqin namoyon bo'ladi. “Ikki qo'chqor urishar, Echkinning buti ayrilar” - maqolida abjir, uddaburon, shiddatli kishilar qo'chqor timsoli orqali, echki timsoli orqali esa epchil kishilar orasida nizo ko'tarilganda qattiq bezovta bo'lib, chorasiz vaziyatda o'zini har yoqqa uradigan zaif kishilar ifodalangan.

Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas maqolida qarama-qarshi, bir-biri bilan kelisha olmaydigan darajada ziddiyatga borgan insonlar metafizatsiyaga uchragan. Maqolda qo'chqor obrazi nutq ta'sirchanligini ta'minlash uchun asosiy vosita vazifasini bajargan. Qo'chqor zoomorfi o'zbek xalqi ongida, pahlavon, botir, suyumli, asosan, o'g'il farzand[7] kabi ma'nolarni ifodalash maqsadida ham qo'llanadi. Ushbu fikrni badiiy asardan olingan parcha orqali dalillash mumkin: Bunaqada bo'lmaydi: Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas deb bekorga aytmagan ekanlar[8]. Maqolning variantlari: “Bir ungurda ikki ayiq sig'maydi”, (ungur — gumbaz shaklidagi shipli va og'zi keng, uncha chuqur bo'lmagan g'or, tor yo'lakdan so'ng g'orning kengaygan qismi; erigan suvlar oqib chiqib ketadigan muz tili uchidagi chuqur[10]; “Ikki kambag'al bir kapaga sig'adi, ikki boy bir dahaga sig'maydi” (kapa— chayla — ibtidoiy jamoa davridan qolgan boshpana bo'lib daraxt shoxi, qamish, jo'xori poyasi, mato, pichandan quriladigan mavsumiy (yozlik) turar joy, o'tov[10]; daha — (fors-o'nlik) — 1) o'rta asrlarda Markaziy Osiyo va Eronda o'n kishidan iborat bo'linma; eshonlarning xonaqohlarida bo'lib o'tadigan o'n kunlik toat-ibodat[9] maqollarini keltirish mumkin.

Yuqoridagi maqollarning ekspressiv darajalanish kuchini maqol tarkibidagi bir nechta so'zning yoki, umuman, barcha so'zlarning turli o'zgarishlar bilan qo'llanishida ko'rish mumkin. Tahlil jarayonida inson kuch-qudratini o'zida ifodalagan “qo'y” LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarida darajalanish hodisasi kuzatildi: Uyurli qo'ydan bo'ri qo'rqar, - Podani qo'chqor yetaklar, - Ikki qo'chqor urishar, Echkinning buti ayrilar, - Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas.

Past daraja
Uyurli o'ydan bo'ri qo'rqar

Yuqori daraja
Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas

Xulosa qilib aytganda, metafizatsiyaga uchragan “qo'y” LMGi asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarining aksariyat qismida insonning ruhiy, jismoniy holati; tashqi hamda ichki ko'rinishi ifodalangan o'rinlarning ko'p uchrashi kuzatildi.

	Ma'noviy guruhlar	Metoforik maqollar
1.	Inson ko'rinishi yoki holatini ifodalaydigan metoforik maqollar	1. Qo'yni sarasi uzoqdan bilinar; 2. Qo'chqor bo'lar qo'zining peshonasi do'ng bo'lur, Og'a bo'lar yigitning peshonasi keng bo'lur.
2.	Inson kuch-qudratini namoyon etadigan metoforik maqollar	Ikki qo'chqorning boshi bir qozonda qaynamas. Ikki qo'chqor urishar, Echkining buti ayrilar; Uyurli qo'ydan bo'ri qo'rqar; Podani qo'chqor yetaklar.

ADABIYOTLAR

1. Прокопчук О.Г. Развитие представлений о метафоре в античной риторической традиции. (Аристотель и Квинтилиан). Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. - 2009.-N2.С.75-78. <http://elib.bsu.by/handle/123456789/5595>.
2. Махмараимова Ш.Т. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентриқ тадқиқи (номинатив аспект) Samarqand, 2020. 285 bet.
3. Gulxaniy. Zarbulmasal va g'azallar. –Toshkent: O'zSSR Davlat badiiy adabiyoti. 1958, – B. 12.
4. Улугова Ш.Ш. Феминистик бадий матнда метафора фаоллашувининг когнитив-стилистик жиҳатлари (“Жейн Эйр” романи асосида) — 2021. – Б. 44.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т., 2005. – Б. 215.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). –Т. Universitet. 2000. B. 384.
7. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. _Т., Ma'naviyat, 2013. B-312.
8. Анвар Саид. Ораликдаги одамлар. Вали Бобомуробов. Бир юз ўн бир кун. Қиссалар. –Т., 1989.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки жилдлик. 1-жилд. А-Р. – Москва: Рус тили. 1981. – Б. 116.